NAPLÓ

TANULMÁNYKÖTETEK — TANULMÁNYÍRÓK

Tanulmánykötetek divatját éljük. Kritikai és irodalomtudományi kötetek jelennek meg, majd jönnek a kritikusok, és megírják véleményüket a kötetekről. Aztán ők is kötetbe gyűjtik e véleményeiket, kiadják, s jön a következő hullám kritikus, s kezdődik minden előlről. Egészen természetes, hogy ebben a dömpingben az olvasó némi bizalmatlansággal veszi kézbe az új kiadványokat, s felsóhajt örömében, ha olyan friss, izgalmas gyűjteményre bukkan, mint Sőtér Istváné,[1] aki „Werthertől Szilveszterig" tekinti át az irodalom történetét, tehát elsősorban a romantikus korszakról rajzol árnyalt, rendkívül plasztikus és kifejező portrét. Sőtér István mindig a világirodalom összefüggéseire figyelve közeledik a magyar irodalomhoz is. Szeme előtt a nagy klasszicizmus ideálja lebeg, de szemléletét nem korlátozza e maga választotta ideál, mint hajdan Lukács Györgyét, aki bizonyos irodalmi jelenségekre képtelen volt rezonálni, hanem minden korszakhoz és minden műalkotáshoz a teljességvárás gesztusával hajol, minden műben azokat a tájékozódási pontokat keresi, amelyek mentén kirajzolhatók az egyetemes összefüggések, azok a szabad szemmel alig kivehető raizolatok, melyek a mélyrétegben összekapcsolják az európai és a világirodalmat.

Sőtér Istvánnak rendkívül fontos szerepe van ép nemzeti tudatunk ébren tartásában, s már csak ezért is nagyon fontos minden írásának minden tanulsága. Miközben az irodalmi érdeklődés szinte teljesen a jelen felé fordul, s a ma irodalmától várja azokat az eligazító fényjelzéseket, melyeket a múltban sokszor észre sem vett, hívták bár Berzsenyinek, Csokonainak, Katonának vagy akár Arany Jánosnak. Korunk irodalmától várja mindenki a csodát, s ha történetesen évekig nincs csoda, már mindenki válságról beszél. Holott aki figyelmesen vallatja irodalmi múltunkat, rögtön megsejti, hogy a múltban sem mindig születtek kiemelkedő remekek. Igaz, az olvasóközönség akkoriban múltját vagy félmúltját elválaszthatatlanul a magáénak érezte, s nem szenvedett a maihoz hasonló tudathasadásban, melynek előmozdításáért az iskolai irodalomoktatás is „munkálkodik".

Fontos szerepe van hát annak, aki ma Csokonairól és Katona Józsefről vagy éppen Petőfi első korszakáról szól. Sőtér István úgy ír ezekről, hogy noha nem folytat apológiát, magától értetődő természetességgel integrálja egyszer már megvolt értékeinket a köztudatba. Akkor is ez a törekvése, amikor a sorok között irodalmi ellenfeleivel vitázik. A jelek szerint például aligha teszi magáévá mindenestől a Bánk bánnak azt az átdolgozott és átértelmezett formáját, melyet Illyés Gyula állított az érdeklődés homlokterébe. (A dolgok leglényege szempontjából talán nem is az a fontos, hogy Illyésnek, Sőtérnek, vagy éppen Pándi Pálnak van-e igaza a bánki tragédia értelmezésében, hanem az, hogy Katona József alkotása megint bekerült a nemzet vérkeringésébe.) Ez világosan kiderül a „Bánk igazi tragikuma" című nagyszerű fejezetből. Viták tüzében született némelyik Petőfiről szóló írása is. Sőtér azonban a nézeteltérések hevében is az irodalmi anyaggal dolgozik, sosem hivatkozik tekintélyi érvekre, hanem az európai fejlődés távlataiba állítva igyekszik igazolni nézeteit. Könyve egyik legizgalmasabb és legtanulságosabb fejezetében Puskintól Mickiewiczig, Emily Brontëtől Chateaubriandig pillant végig a klasszicizmus és a barokk kapcsolatán és az érett klasszicizmuson, a beteljesedés csodálatos bőségű korszakán.

Sőtér István nemcsak irodalomtudós, hanem író is. Tanulmányai kivétel nélkül szépírói remeklések. Az esszé műfaját fejleszti tovább s az épület, melyet emel, noha rendkívül szilárd alapokon nyugszik, mégis karcsún, befejezetten emelkedik a levegőbe, a szépség és igazság igézetében fogant nagy nemzeti kultúra maradandóságát hirdetve.

A múlt megbecsüléséért és alaposabb megismeréséért írja tanulmányait Képes Géza is.[2] Képzeletében — mely rendkívül gazdag műfordítói és irodalomtudósi tapasztalataiból forrásozik —

[1] Sőtér István: Werthertől Szilveszterig (Szépirodalmi, 1976)
[2] Képes Géza: Az idő körvonalai (Magvető, 1976)

felsejlik a múlt egységes képe, valamikor az írásbeliség előtt vagy hajnalán, amikor jó néhány finnugor nép kialakította naiv eposzát, melynek hiábavaló rekonstruálására oly sok izgalmas kísérlet történt irodalmunkban, de amelyet oly maradandó hatásúvá formált a finnek irodalmában Lönnrot Illés, aki 1835-ben adta ki a maga gyűjtötte énekekből és dalokból egybeszerkesztett *Kalevalát*. Képes Géza szerint irodalmunkban Arany János volt az, aki talán a legfájóbban érezte a magyar naiv eposz hiányát, s hogy ő maga nem teremtette meg a fellelhető és ismert népmesékből és népmondákból, annak az a magyarázata, hogy nem azon az úton indult el, amelyen Lönnrot és Kreutzwald, az észtek nemzeti eposzának megalkotója, hanem a hagyományainktól idegen Nibelung-énekén. Annál izgalmasabb, hogy Arany szinte önkéntelenül is rálelt a helyes forrásra, legalábbis két költeményében, a *Rege a csodaszarvasról* és a *Keveháza* hangsúlyos verselésű, nyolc szótagos soraiban, amelyekben még az alliterálás módja is jellemző, hiszen az alliterációk ezekben ugyanúgy csoportosan jelentkeznek, mint a *Kalevalá*ban. Arany után Adyt is megérintette a *Kalevala* hatása — állítja Képes Géza —, az 1909-ben írt *Északi ember vagyok* ugyanis megint az alliterációk révén rokonítható a kalevalai alkotómóddal.

Másodlagos kérdés, hogy ezekben az esetekben valóban tudatos hatásról van-e szó, vagy véletlen egyezésről. (Az Ady-vers esetében ugyan alapos megfontolást érdemel az a tény, hogy Vikár Béla fordítása éppen 1909 legelején jelent meg, nagy eseményeként az irodalmi életnek.) Sokkal fontosabbnak érezzük azt a módot, ahogy Képes Géza makacs elszánással veti magát a múlt kutatásába, ahogy új meg új kincseket hoz fel a tenger mélységéből, a magyar költészet európaiságának bizonyítására. Ugyanaz az igény munkál benne, mint annak idején Bartókban és Kodályban, akik a magyar népdal íratlan anyagából rekonstruálták a magyar zene ősrétegét és hagyományait. Képes is a népköltészet emlékeit veszi vallatóra, amikor ősköltészetünk nyomait kutatja. (*A magyar ősköltészet nyomairól* című írása egyébként már megjelenése idején is nagy figyelmet keltett az irodalomtudományban, s noha azóta kevesen indultak ebben az irányban, kétségtelen, hogy ilyen irányú kutatásait ezentúl nem lehet megkerülni.)

Véletlen volna, hogy könyvének központi alakja Arany János? Alighal Hiszen Képes hozzá hasonlóan vallatja a nemzeti irodalom múltját, s rokonítja őket széles körű kulturáltságuk és érdeklődésük is. Ám nemcsak e rokonság magyarázza Arany-tanulmányainak rendkívüli érzékenységét, következtetéseinek izgalmas voltát (elsősorban *A nagyidai cigányok*ról szóló írást érezzük revelálónak), hanem az is, hogy az ő képzeletét szintén az összefoglalás eszménye mozdítja, s gondolataiban a műveltségnek olyan egységes képe rajzolódik ki, melyet Arany János vallott ideáljának. Ezért fontos kordokumentum *Az idő körvonalai*, s ezért nevezhetjük az utóbbi évek egyik elgondolkodtató, példájával is, módszerével is követésre érdemes kötetének.

Galsai Pongrác *A besurranó szerkesztő*[3] című kötetével már sok szellemes megjegyzésre adott alkalmat, elsősorban a címválasztás okán. Az azonban vitathatatlan, hogy e karcsú kis kötet igazi felfedezés. Galsai esszét ír, s mintha gőgösen hangsúlyozná, hogy nem is akar többet. A novellisztikus esszének megvan az a gyengéje, hogy az olvasóban olykor-olykor feltámad a kétség, valóban úgy volt-e, ahogy az író elmondja. Valóban ezt mondta-e neki hőse? Nem emlékezete csalja-e meg? Vagy nem éppen hőse valamelyik könyvéből röppennek ki azok a mondatok, melyeket úgy hall vissza a múltból, mintha egyenest neki szóltak volna? Galsainál egyetlen mondatot sem érzünk hamisnak, „csinált"-nak. Sokszor olyan dolgokat tud elmondani egy mondattal, amelyekre a tömörítés érzékének híján lévőnek lapok kellenek. Vajon lehet-e jobb metaforát találni Pilinszky János első korszakára, mint hogy csillagport hordott a zsebében? Lehet-e jellemzőbb kiindulást találni Mándy Iván világára, mint hogy utcáit és hőseinek esett, furcsa foglalkozását vesszük vallatóra?

Galsai Pongrácnak különleges irodalmi érzéke van. Ezért is vonzódik leplezetlenül az „irodalmi" frókhoz és a legendákhoz, anélkül azonban, hogy beállna a legendagyártók népes táborába. Ezért kitűnőek a Cholnoky László-ról, Kuncz Aladárról, Szomory Dezsőről rajzolt portréi. És Galsai nyil-

[3] Galsai Pongrác: A besurranó szerkesztő (Szépirodalmi, 1976)

ván nem veti meg az élet örömeit sem. Egy jó húslevest, aranyló levestésztával, finomra főtt mócsingokkal és keményen habzó sörrel. Ezért fordul különleges affinitással például Berda József felé. Humorérzéke sem hagyja cserben egy pillanatra sem (lásd például a *Tersánszkyadák*-at). Ezekből az erényeiből sikerül előállítania furcsán villódzó, sokszor félhomályos fotográfiáit, melyekben sokszor nagyobb szerep jut egy mellékesnek hitt tárgynak, mint magának az embernek. Egy gesztusnak, mint magának az organizmusnak. Ám aki ismeri az írói ikonográfia természetrajzát, tudhatja, hogy Galsai Pongrác a jellemzésnek jó útját választotta. Ezért is igazi olvasmány a könyve.

Fenyő István rövid idő alatt három irodalomtörténeti könyvvel jelentkezett. *Az irodalom res publicaja* doktori értekezését tartalmazza, másik két művében századunk jelentős alkotóit hozza életközelbe.

A *Kortársaink* sorozatban megjelentetett kismonográfiájának[4] hőse: Vas István, a mai magyar költészet egyik legizgalmasabb, legösszetettebb alakja, akiről bizonyára háromszor ennyit is érdemes lenne, s a jelek szerint Fenyő el is tudna mondani. A műfaj természetrajza szerint kronologikusan halad végig az életművön, s az írói önértelmezés szellemében választja ki azokat a témákat és motívumokat, melyeket a legfontosabbnak érez. Ami a legrokonszenvesebb: érezhetően szereti hősét, azonosul vele, megérti törekvéseit. Mindez szinte kizárja a kritikai távolságtartás lehetőségét, az adott esetben azonban feltétlenül előnyére válik a képnek. Kitűnő verselemzések során bizonyítja be poétikai felkészültségét, van hangja Vas fanyar önirónjájának kommentálására éppúgy, mint a nagy gondolati versek magyarázatára. Esetleg lehet vitatni azt a véleményét, melyet Vas István utolsó korszakának pesszimizmusával kapcsolatban fejteget, de az vitathatatlan, hogy a maga rajzolta képbe ez a felfogása hiánytalanul beleilleszkedik. Kitűnően, nagy forrásismerettel deríti fel azt a környezetet, mely Vas lírájának első ösztönzéseit adta, s érzésünk szerint helyesen mutat rá arra, hogy a költő világa azért is válhatott ennyire teljessé, mert már fiatalságában is kétféle hatást szintetizálhatott: Kassák avantgard törekvéseiét egyfelől, a Nyugat szellemiségéét másfelől. Elismerésre méltó objektivitással elemzi a felszabadulás utáni évek irodalmi életét, s azt az 1949 és 1955 közötti szellemi redukciót, mely Vas István önkifejezésére is bénítóan hatott. Feltétlenül érdemes lett volna kissé részletesebben foglalkoznia Vas világirodalmi kapcsolataival, azokkal az alig kivehető titokzatos kis áramkörökkel, melyek újabb líráját például T. S. Eliot irányából termékenyítették meg, ehhez azonban nyilván nem állt rendelkezésére az adottnál több terjedelem (hisz könyve még így is vaskosabb, mint a sorozat többi kötete). Amit adott, így is fontos: korrekt, teljes pályaképet korunk egyik legjelentősebb költőjéről.

Aki figyelemmel kíséri a Rádió *Gondolat* című, hétről hétre ismétlődő, meglehetősen szürke irodalmi műsorát, alkalomról alkalomra találkozik Fenyő István „Figyelő szemmel" című rovatával, melyben irodalmunk jellemző, általa fontosnak érzett alkotásairól, jelenségeiről, törekvéseiről mond véleményt. Ebből a sorozatából nőtt ki tanulmánykötete.[5] Természetesen ilyen sorozatot írni és elmondani nem éppen könnyű feladat, hiszen szerzőjének olyankor is izgalmas anyagra kell bukkannia, amikor az irodalmi termés nem kínál ilyet, olyankor is figyelő szemmel kell a vártán állnia, amikor nem nagyon akad figyelemre méltó jelenség. Ilyenkor Fenyő István túlméretezi egyik-másik írás visszhangját, hogy aztán annál nagyobb apparátussal semmisíthesse meg képzeletbeli ellenfelét. Nem hinném például, hogy Lukácsy Sándor *A reformkori magyar irodalom távlatai* című írása annyira „ártalmas" lett volna, mint amennyire a figyelő kritikust indulatba hozta. Vagy hogy éppen Ignácz Rózsának kellett címeznie a korszerű nemzeteszményről mondottakat.

S hogy még egy — immár a kötet egészére vonatkozó — hiányérzetemről is számot adjak: Fenyő István, aki más műveiben oly elfogulatlan nyíltsággal közeledik az irodalomhoz, némelyik kritikájában, portréjában mintha túlságosan is óvatos volna. Feltétlenül óvatosságnak kell tartanunk ugyanis, hogy az irodalmi művekről általában bátrabban, nyíltabban fogalmazza meg íté-

[4] Fenyő István: Vas István (Akadémiai, 1976)
[5] Fenyő István: Figyelő szemmel (Szépirodalmi, 1976)

letét, mint az irodalomtörténetiekről. (Sajnálatos módon kulturális életünkben általában is kísért e jelenség: a „bátor" kritikus írhat a nagy költő süllyedő hajójának látomásáról, de azt alig-alig merik megírni, hogy valamelyik neves irodalomtudós halványabb munkát adott ki kezéből, vagy netán gyengébb írásaiból válogatta össze kötetét. Ha valaki egykor majd végiglapozza a mai folyóiratok nagy részét, azt hiszi, hogy egyre-másra jelentek meg irodalomtörténeti és kritikai remekések, s a nagy irodalmárok mellett „futottak még": Illyés Gyula, Weöres Sándor, Jékely Zoltán és a többiek.) Ezt azért is fájlaljuk, mert Fenyő István — említsük példaképp a Vas Istvánról és Rónay Györgyről írtakat — kitűnő kritikus, aki általában nemcsak az írói elveket, hanem az író lelkiségét is pontosan és árnyaltan fejti fel, s hitelesen idézi hőseinek világirodalmi kapcsolatait. Jól kivehető — és ez is érdeme írásainak — a maga legsajátabb ízlése és orientációja. Ez a személyesség kötetének nem is egy tanulmányát fontos dokumentummá avatja. Kár, hogy a jelzett okok miatt a *Figyelő szemmel* nem egységes válogatás.

SÍKI GÉZA

ÚJ HANGLEMEZEK

1912—13 telén fejezte be Igor Sztravinszkij a *Sacre du Printemps* kottáját. (Hogy a címnek melyik a leghívebb magyar fordítása, azon még ma is vitáznak a zenetudósok. A Hungaroton új lemezén a közkeletű Tavaszi áldozatot olvashatjuk, de igaza lehet Fábián Lászlónak, Sztravinszkij egyik legjobb magyarországi ismerőjének, hogy a szerző szándékát és a mű eredeti címét hívebben adná vissza „A tavasz megszentelése".) A mű május 23-án a Théâtre des Champs-Élysées esti díszelőadásán hangzott fel. A botrány közismert, sokan ettől a viharos estétől számítják a modern zene kezdetét. A zenei avantgardnak mindenesetre csúcsteljesítménye volt Sztravinszkij kompozíciója. A bemutató Nizsinszkij által készített koreográfiája ugyan nem elégítette ki a zeneszerzőt, aki emlékezéseiben elmondja, hogy jellegzetesen avantgard vízió lebegett a szeme előtt, míg művét írta. Tömbszerű embercsoportok ritmikus mozdulatsorait álmodta meg, csak a kompozíciót lezáró szakrális táncot szánta szólótáncosnőnek. Elmondhatjuk, hogy a *Sacre* koreográfiája a bemutató óta nem tekinthető végérvényesen megoldottnak, még ma is nagyon gyakran kísért a színpadon a szerzői szándék fölösleges túlbonyolítása (ebbe a hibába esett Sztravinszkij emlékezete szerint Nizsinszkij is). A zseniális zene viszont teljesen önálló életet kezdett: a század új törekvéseinek jelképeként az egész világot meghódítva valóban „letarolt minden addigi zenét" (Fábián László jellemzése ez is). Egészen új, lázasan forradalmi muzsika, mely egyszeriben átírta az európai zene erőviszonyait, egyetlen mozdulattal elsöpörte mindazt a mesterkélt és mesterséges ihletésből fakadt törekvést, mely a legnagyobbakat kivéve a kor ízlését és törekvéseit jellemezte. „Ezután már nem lehetett úgy tovább komponálni, mint azelőtt" — írja Doráti Antal. Talán még a világról gondolkodni sem. Mert Sztravinszkij fölfedezett valamit — és e fölfedezését épp a *Sacre* partitúrájában fejezte ki lenyűgöző erővel —: megérezte, hogy a modern embernek másféle ideálokra van szüksége, és másfelé akar tájékozódni, mint amerre az akkor divatos ízlésirányok csábították. Fölfedezte az őstermészetet, a teremtett világ nagyszerűségét, azt a tényt, hogy az érintetlen természet híven őrzi az emberiség történetének legnagyobb eszményeit, s e fölismerését hibátlan tökéletességgel tudta zenébe foglalni. Nem véletlen, hogy a Sztravinszkijjal kapcsolatos futó impresszióit rögzítő Doráti Antal épp a *Sacre* kapcsán mondja el, hogy a zeneköltő „végtelen alázattal húzódott meg Isten lábánál". Fantáziájában ott élt Isten képe, s ezt az élő képmást igyekezett tetten érni, amikor megmutatta a művelt emberiség számára a Feléje vezető egyik lehetséges utat; a természeten, az őselveken keresztül.

Aki hallotta *A tavasz megszentelése* Sztravinszkijjal készített lemezfelvételét — kettő is van ilyen —, már az első taktusok után megérzi, hogy a teremtés elemi erejű gesztusának lehet tanúja. Természetes hát, hogy fölfoko-